

Janko Veselinović¹

MOGUĆNOSTI SARADNJE POVRATNIČKIH OPŠTINA SA SRPSKOM VEĆINOM U REPUBLICI HRVATSKOJ U CILJU RAZVOJA TURIZMA

Sažetak

U radu se razmatraju mogućnosti saradnje opština sa srpskom većinom u Hrvatskoj u oblasti turizma, kao jednog od ekonomskih uslova održivosti i razvoja. Analizirane su opštine Dvor, Gvozd – Vrginmost, Vrhovine, Donji Lapac, Ervenik i Biskupija. Rad je obuhvatio još neke opštine sa značajnim brojem stanovnika srpske manjine poput Gračaca, Udbine, Obrovca i Vojnića. Predmet analize se prirodna i kulturna dobra koji bi veći značaj bio u funkciju raznih oblika turizma, posebno ruralnog. Valorizuju se tradicionalni način života u tim krajevima kao jedan od činilaca modernih oblika turizma, kojima je prednost čista priroda i izolovanost od svakodnevnih gradskih gužvi.

Ključne reči: povratničke opštine, srpska većina, razvoj, turizam, Hrvatska

Uvod

Osim pojedinih opština u Slavoniji i Baranji, u kojima živi većinsko srpsko stanovništvo ili u kome ono ima značajan udeo, kao što je Vukovar, u Hrvatskoj, na području bivše Republike Srpske Krajine, postoji osam opština sa srpskom većinom i približno tom broju sa značajnim učešćem srpskog življa u broju stanovnika. Srbi su većinsko stanovništvo u Dvoru, Gvozd (ranije Vrginmost), Krnjaku, Vrhovinama, Donjem Lapcu, Erveniku, Kistanjama i Biskupiji. Njihovo značajno učešće u ukupnom broju stanovnika je u osam opština: Glina, Petrinja, Vojnić, Gračac, Udbina, Kostajnica, Obrovac i Plitvička Jezera. Broj stanovnika srpske nacionalnosti u Hrvatskoj značajno opada. Na popisu 2011. godine u Hrvatskoj je živelo 186.633 Srba ili 4,4 posto, a na posljednom popisu 3,2 posto od ukupnog broja stanovnika ili 123.892.² Broj stanovnika opada u celoj Hrvatskoj, ali zbog starosti i iseljavanja brže opada broj Srba u Hrvatskoj. O pokazateljima za Hrvatsku vidite u radu Daniele Arsenović³, a o primeru Banije više videti u radu Filipa Škiljana⁴ i mikro primeru za obrovački kraj u radu Snježane Mrđa.⁵ Opštine koje imaju srpsku većinu su male opštine od onih sa približno 800 stanovnika, kao što su Vrhovinama i Erveniku do onih “većih” sa oko 2.000 stanovnika kao što su Dvor i Gvozd. Dajemo osnovne podatke o šest opština koje su predmet naše detaljnije analize. Nakon toga

¹ Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, veselinovic.janko@gmail.com

² [Slobodna Dalmacija, 17.12.2023. U nepunih sto godina, broj Srba u Hrvatskoj smanjio se čak šest puta. Evo zbog čega se to dogodilo... | D.I.C. Veritas](#) preuzeto 24.10.2024.

³

<https://chdr-ns.com/pdf/Daniela-Arsenovic-Demografske-promene-stanovnistva-srpske-nacionalne-pripadnosti-u-Hrvatskoj.pdf>

⁴

<https://chdr-ns.com/pdf/Filip-Skiljan-Demografska-slika-naselja-srpske-nacionalne-manjine-na-baniji-izmedu-1991.-i-2011.godine.pdf>

⁵ <https://chdr-ns.com/pdf/S.-Mrdjen-Promjene-u-demografskoj-slici-obrovackog-kraja-nakon-1991.pdf>

izložićemo pojedinosti i o opštinama koje bi mogle da budu uključene u saradnju radi jačanja turizma.

Osnovni podaci o opštinama

Dvor

Opštine Dvor sa površinom od 505 kvadratnih metara danas je treća po veličini u Hrvatskoj. To je jedna od svega nekoliko opština u državi koje nisu deljene i smanjene u odnosu na teritoriju koju su obuhvatale u vreme kada je Hrvatska bila u sastavu Jugoslavije. Na tako velikom prostoru danas živi oko dve hiljade ljudi, što je tek jedna sedmina od broja žitelja opštine u vreme popisa stanovništva 1991. godine. Po nacionalnom sastavu, 63 procenta današnjeg stanovništva čine Srbi, a 30 posto Hrvati. Jasno je da je i taj odnos značajno promenjen u odnosu na stanje iz 1991. godine, kada su Srbi u opštini Dvor činili 83 posto stanovništva, a Hrvati svega sedam procenata.

Gvozd (Vrginmost)

Vrginmost je sedište opštine Gvozd u Sisačko-moslavačkoj županiji. Na području opštine živi približno 2000 stanovnika, od kojih je oko 63 posto Srba, a 35 procenata čine Hrvati. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, na području opštine Vrginmost živelo je blizu 18.000 stanovnika, od kojih se više od 90 posto izjašnjavalo kao Srbi. Nekadašnja opština Vrginmost je danas podeljena na tri opštine - Gvozd, Topusko i Lasinje. Opštinu Gvozd čine Vrginmost i još osamnaest naselja, na površini od 212 kvadratnih kilometara. Opština se nalazi u prelaznom pojasu između Banije i Korduna, ispod Petrove gore, koja predstavlja neku vrstu prirodne granice između ove dve oblasti.

Vrhovine

Vrhovine se nalaze u Ličko-senjskoj županiji, a ranije su u celosti pripadale opštini Otočac. Sedište opštine je u mestu Vrhovine, a njena ukupna površina iznosi 220 kvadratnih kilometara. U opštini Vrhovine živi manje od 700 stanovnika, većinom Srba, starije životne dobi. I Vrhovine se suočavaju sa izrazitom dopopulacijom stanovnika, zbog čega ova opština danas ima upola manje žitelja nego pre samo dvadesetak godina.

Donji Lapac

U današnjoj opštini Donji Lapac živi oko 1.200 stanovnika, od kojih je 950 Srba, dok su ostalo Hrvati, uglavnom doseljeni iz Bosne 1995. godine. Opština pripada Ličko-senjskoj županiji i zauzima površinu od 340 kvadratnih kilometara.

Ervenik

Područje opštine Ervenik u Šibensko-kninskoj županiji je ranije u celosti pripadalo opštini Knin. Današnju opštinu čini pet naseljenih mesta – Ervenik, Oton, Mokro Polje, Radučić i Pađene – u

kojim živi oko 800 stanovnika, uglavnom Srba (više od 95 %). U samom mestu Ervenik danas stalno prebiva oko 200 ljudi, što je jedva jedna osmina od broja stanovnika po popisu iz 1991. godine.

Biskupija

Biskupijsku opštinu čini osam sela na području Kosova polja. Ovo područje je pripadalo kniskoj opštini, a sada je samostalna jedinica lokalne samouprave u Šibensko-kninskoj županiji koja prema zvaničnim podacima broji 1177 stanovnika, što je znatno manje od broja stanovnika 1991. godine, kada je u ovim mestima popisano 5500 ljudi. Srbi čine više od 80 procenata stanovništva opštine, dok Hrvata ima bezmalo 15 %.

Navedene opštine, kao i opštine Krnjak i Kistanje su područja koja su u avgustu 1995. godine praktično ostala bez stanovništva i u kojima se privredni život nije značajnije obnovio ni posle povratka srpskih izbeglica u poslednjim godinama prošlog i prvim godinama ovog veka. Takođe, područje Like i severne Dalmacije se godinama unazad suočava sa izrazitom depopulacijom i starenjem stanovništva, kao i emigracijom koja je posebno izražena posle ulaska Hrvatske u Evropsku uniju (EU) i otvaranjem tržišta radne snage u zapadnoevropskim zemljama za državljane nove članice EU. Sve to determiniše izrazito ekstenzivnu privrednu aktivnost u opštinama sa većinskim srpskim stanovništvom ili opštinama sa značajnim udelom srpskog stanovništva.

Zbog nedovoljnog broja stručnog kadra i mladih ljudi otežano je započinjanje uslužnih delatosti, a naročito turističke. Prirodni objekti i pojave u prostoru nastali radom endogenih i egzogenih sila predstavljaju vrednosti koje se, u zavisnosti od privlačnosti, mogu turistički valorizovati. Resursi imaju veliki značaj za razvoj turizma na jednom području. Gotovo je nemoguće govoriti o mogućnosti razvoja turizma neke destinacije ukoliko ona ne raspolaže razvojnim resursima. Međutim, samo postojanje resursa ne znači da su ispunjeni svi uslovi za razvoj turizma, već da je ispunjen samo jedan od glavnih uslova. Resursi su osnova za razvoj turizma a da li će doći do razvoja ove privredne delatnosti, zavisi od toga kako će se raspoloživi turistički resursi iskoristiti i na koji način će biti transformisani u turističke atrakcije.⁶ Slično je i sa kulturnim vrednostima jer i njihovo postojanje nije garancija za razvoj turizma. To je samo jedan od uslova za razvoj turizma, a da li će se on i dogoditi zavisi od toga kako će se ti resursi iskoristiti i na koji način će se transformisati u turističke atrakcije.

Slobodno možemo reći, što ćemo potvrditi u narednim analizama, da ove opštine imaju prirodne i kulturne resurse, ali da je za njihovo iskorišćavanje nužna aktivnost kako bi oni postali turističke atrakcije čime bi se doprinelo razvoju turizma kao privredne grane u njima. Jedan od modela za aktiviranje tih resursa je saradnja povratničkih opština sa srpskom većinom i sa

⁶ Kovačević, B. (2020). Prirodni resursi u turizmu. Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad. ISBN 978-86-7203-166-9

značajnim udelom srpskog stanovništva u njima sa ciljem udruživanja ljudskih, stručnih i materijalnih resursa radi aktiviranja turističkih resursa.

U opštini Dvor izdvajaju se dva prirodna resursa - planina Zrinjska gora i reka Una.

Zrinska gora se nalazi u Sisačko-moslavačkoj županiji i prostire se na više od 30.000 ha između gradova Gline, Petrinje i Hrvatske Kostajnice, odnosno opština Dvor i Donji Kukuruzari. Predstavlja šire brdovito područje između reka Kupe, Save, Une, Gline i Glinice. Reljef Zrinske gore je razgranat i čini ga više relativno zasebnih celina: Zrinska gora, pobrđe Trgovske gore ili Bužimske i pobrđe Hrastovičke gore. Drugi, u najvećoj meri neiskorišćeni prirodni potencijal, je *reka Una* je desna pritoka Save, a ukupna površina njenog sliva na području Republike Hrvatske je 616 km². Dužina celog toka reke Une je 215 km, a dužina njenog toka u Hrvatskoj iznosi 105 km. Širina toka je od 10 do 100 m, a dubina od jednog do šest metara. Najveća leva pritoka Une je Žirovnica koja se uliva u Unu kod Dvora. Leve pritoke Une unutar područja predviđenog za zaštitu su takođe: Svinjca uzvodno od Dvora, Lješnica (Dvor), Čatlan, Divuša (kod Kuljana), Volinjski potok, Kamešnica, Mlinski potok uzvodno od Kostajnice, Kostajničica, Selečka i Palačak. Obzirom da dolina Une u Sisačko-moslavačkoj županiji u celosti čini granicu između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ona ima veliki međunarodni značaj, a njeno dugoročno očuvanje moguće je jedino kroz prekograničnu saradnju. Reka Una može biti poveznica za saradnju ne samo za opštine u Hrvatskoj, već i za opštine u Bosni i Hercegovini.

U povratničkoj opštini Dvor na Uni kao značajna kulturna dobra izdvojeni su crkva sv. Magdalene, koja je sagrađena u 4. veku, rudnik gvožđa i bakra Bešlinac, koji je najviše eksploatisan u prošlom veku i Stari grad, koji je izgrađen 1302. godine.

U opštini Gvozd, poznatija kao Vrginmost, kakav je naziv opština imala do Oluje, izdvaja se Petrova gora koja čini izdvojeni dinarski gorski masiv koji je oblikovan tektonskim pokretima (izdizanje) tokom alpskog nabiranja (s vrhuncem u neogenu). Prostire se na području Karlovačke i Sisačko-moslavačke županije. Površina zaštićenog područja iznosi 2.735 ha (ukupno). Petrova gora je 1969. godine stavljena pod zaštitu kao „značajni krajobraz Petrova gora“, jedno od najlepših i najbolje očuvanih gorskih šumskih predela Republike Hrvatske. Područje „Petrova gora“ zaštićeno je zbog očuvanja šumskog staništa (njegove celovitosti i prirodnog sastava šumskih zajednica), potočnih dolina, pejzažnih i kulturno-istorijskih vrednosti u svrhu održivog razvoja, te za potrebe turizma i rekreacije. Na Velikom Petrovcu je danas zapušteni spomenik i memorijalni centar, a na Malom Petrovcu ruševina samostana koji je najvjerojatnije sagrađen krajem 13. veka, na temeljima rimskog utvrđenja.

Najznačajniji prirodni potencijal Opštine Vrhovine je Nacionalni park Plitvička jezera koji je proglašen zaštićenim područjem 1949. godine, a na UNESCO-vu listu svetske prirodne baštine upisan je 1979. godine. Područje njegovog značaja za turizam već dugo prelazi nacionalne granice, što se ogleda i u strukturi posetilaca, koju većinom čine strani turisti. U 2001. godini

park je posetilo više od pola miliona ljudi. Rastući trend se nastavlja, pa je zabeležen podatak da je 2005. godine prešao brojku od 850 000 posetilaca. Nacionalni park Plitvička jezera je ostvario rekordan broj posetilaca 2018. godine, kada je ovu jedinstvenu destinaciju posetilo 1.796 670 ljudi. Globalna pandemija virusa COVID-19 uticala je na drastičan pad broja turista za 2020. i 2021. godinu. U 2022. godini zabeleženo je 1.160.884 turista što je porast od 44,2% u odnosu na 2021. godinu. U povratničkoj opštini Vrhovine, kao značajna kulturna dobra izdvojeni su crkva sv. Arhangela Mihajla i crkva sv. Petra i Pavla. Crkva svetog Arhangela Mihaila u Vrhovinama izgrađena je 1764. godine i spada u najstarije zidane crkve u Lici. Značajan deo opštine nalazi se na području Nacionalnog parka Plitvice.

Štrbački buk na reci Uni je najveća prirodna atrakcija opštine Donji Lapac, a njegov nastanak se vezuje za tektonska pomeranja i stvaranje sedrenih naslaga. Reka Una u gornjem toku, od izvora do Bihaća ima obeležja prave planinske reke sa ukupnim padom skoro 3 m po kilometru. Una je gotovo celim uzdužnim profilom kaskadna reka, dok se u neposrednoj blizini vrela Une nalazi prvi slap visok 10 m. Kod Martin Broda se nalazi najveći unski slap i vodopad, gde se preko sedrene prečage visoke 54 m, na odseku od 100 m, prosečno preliva 63 m³/s vode. Ovaj vodopad nosi naziv Veliki slap, a u narodu je poznat još po imenu Bukovi na Uni. Nizvodno od Martin Broda, je najatraktivniji slap Štrbački buk, koji se sastoji iz tri bigrena odseka širine 40 m, a visine 25 m. U povratničkoj opštini Donji Lapac, kao značajna kulturna dobra izdvojeni su zgrada starog hotela “Ozeblin” i crkva sv. Ilije. Zgrada starog hotela “Ozeblin” se nalazi u centru naselja, na raskrsnici, gde svojim proporcijama formira i artikulira jedan od uglova. Izgrađena je 1912. godine, u stilu secesije i predstavlja redak i vredan primer građevine izgrađene u stilu secesije na području Like.

Bilušića buk na reci Krki je prirodni dragulj Opštine Ervenik. Prvi je od sedam slapova reke Krke, nalazi se u kanjonu, 16 km nizvodno od izvora, a 9 km od Knina. Bučan i slikovit slap visok je 22,4 m, dug 300 m, širok oko 100 m. Reka se u svojoj snazi preliva preko njega tokom cele godine. Slap je bogat sedrenim oblicima kao što su brade i polupećine.

Nizvodno od buka nalaze se niske barijere, a ispod njih, gdje se reka širi i tok smiruje, sedrena ostrva i pragovi. Okružen je bujnim submediteranskim rastinjem, dok stene slapa nastanjuje bogata mahovinska vegetacija. Na području Bilušića buka nalaze se vodenice (mlinice), stupe i valjavice. Tu je i nekoliko speleoloških objekata, od kojih je najznačajniji Sedrena špilja iza mlina, duga 124 m (<https://www.npkrka.hr/hr/prirodna-bastina/slapovi/bilusica-buk/>).

Bilušića buk je nekada bio poznat po brojnim mlinovima, stupama za obrađivanje vune i valjavicama za pranje sukna. Nažalost, danas su sačuvani samo jedna valjavica i dva mlina, a u povratničkoj opštini Ervenik, kao značajna kulturna dobra izdvojeni su mlinice, arheološki lokalitet Mokro polje, kao i crkva Radučić iz 14.veka. Objekat je jasno vidljiv na putu prema vidikovcu na severnoj strani slapišta.

Područje opštine Biskupija bogato je vodom, odnosno jezerima koja su prosečne dubine jedanaest metara a koja nastanjuju šarani, amuri, klenovi i bjelice. Rečica Kosovčica je mala reka, leva pritoka Krke, duga 12,5 km. Izvire u zapadnom podnožju planine Kozjak, u jugoistočnom delu Kosovog polja nedaleko od sela Riđani, a zatim teče kroz polje, prema severu. Rečica Kosovčica preseca gotovo celo polje čineći ga plodnim. Ovde se nalaze i brojni izvori koji su život ovdašnjih ljudi oduvek činili lakšim i boljim (Plan ukupnog razvoja općine Biskupija, 2020).

U neposrednoj blizini Opštine Biskupija nalazi se Slap Topoljski buk ili Krčić – izvor reke Krke koji predstavlja svetski fenomen – mesto gde jedna reka (reka Krčić) slapom završava u izvoru druge reke Krke. Slap Krčić (Topoljski buk) se nalazi tri kilometra od grada Knina. Pored kninske tvrđave slap Krčić je omiljena i najveća atrakcija grada.

U opštini Biskupiji, izdvojeni su ostaci pet srednjovekovnih crkava i arheološki lokalitet iz rimskog perioda. Crkve su iz predromaničkog perioda, kao štoje su crkva sv. Marije na položaju Crkvina, crkva nazvana Stupovi ili sv. Cecilija na položaju Cecela, crkva na položaju Lopuška glavica, crkva na Bukokorovića podvornici i crkva kod pravoslavne crkve sv. Trojice. Biskupija se u prošlosti nazivala "Pet crkvah na Kosovi". To ime se spominje i u „Ljetopisu popa Dukljanina“, delu koje je nastalo u drugoj polovini 12. veka.

Opština Kistanje naslanja se na Nacionalni park Krka, a svakako jedna od turističkih atrakcija je manastir Krka, koji je sagrađen davne 1350. godine.

Opština Krnjak leži na rijeci Korani, a jedna od pogodnosti za razvoj turizma je i blizina Nacionalnog parka Plitvička jezera.

Grad Glina poznata je turistička destinacija, posebice po svojoj bogatoj kulturnoj baštini. Grad leži na reci Glini. U gradu se nalazi Muzej Gline koji sadrži izložbe o povijesti grada, ali i regije. Muzej je smješten u palači iz 16. stoljeća, a sadrži i knjižnicu s preko 10.000 svezaka. U gradu se nalazi i crkva Svetog Nikole, koja sadrži niz vjerskih relikvija, uključujući i komadić pravog križa. Crkva je sagrađena u 14. stoljeću i najstarija je građevina u gradu.

Petrinja uz reke Petrinjčicu i Kupu ima ozbiljne mogućnosti za dalnji razvoj turizma, pogotovo ruralnog turizma.

Opština Vojnić ima Petrovu goru kao pokretač turizma. Na Petrovoj gori je i oštećeni spomenik ustanka naroda Banije i Korduna čiji je autor kipar Vojin Bakić.

Hrvatska Kostajnica podno Zrinjske gore i na reci Uni mesto je sa značajnim turističkim potencijalom. Okružena kestenovim šumama poznata je i po "Kestenijadi".

Opština Gračac, po površini jedna od najvećih opština u Hrvatskoj, ima značajan turistički potencijal u Cerovačkim pećinama, kao najvećim pećinskim sistemom u Hrvatskoj, a 2023.

godine je infrastrukturno uređen da može da prima posetioce.⁷ Tu je i umjetno jezero Štikada,⁸ raj za oči, a posebno interesantno za ribolovce.

Udbina graniči sa opštinom Plitvička jezera i to je jedan od oslonaca turizma. Ima i svoje potencijale. Tu je Park šuma Laudonov gaj, krajobraz “Bijeli Potoci – Kamensko” i Park prirode Lička Plješevica⁹.

Grad Obrovac ima zasigurno najveće potencijale kada je turizam u pitanju. Pored Karinskog mora Obrovac ima četiri turistički atraktivne rijeke: Zrmanju, Krupu, Krnjezu i Karišnicu. Od kulturnih znamenitosti možemo pomenuti manastir Krupu iz 1317. godine, Cvijinu glavicu, ostaci naselja iz rimskog perioda, tvrđavu, odnosno kaštel Fortica.

Opština Plitvička jezera koja je naziv dobila po glavnom turističkom brendu Plitvičkim jezerima koji je nacionalni park i kojega godišnje poseti oko 1,5 miliona turista.¹⁰

Knin u kome danas živi oko 20 procenata Srba takođe brojne turističke atrakcije. Neke od njih su Kninska tvrđava na brdu Spas iznad grada koja vuče korene još iz rimskog doba. Između Knina i Biskupije je slap Krčić ispod kog izvire reka Krka. U okolini grada su brojne znamenitosti, a u blizini je Nacionalni park Krka.

Mogućnosti saradnje

Na ovim područjima moguće je razvijanje raznih oblika turizma. Moguće je razvijanje izletničkog turizma¹¹, sporog turizma¹², verskog turizma¹³, planinarenja, konjičkog turizma, agro

⁷ <https://cerovacke-spilje.hr/novosti> (pristupljeno 26.10.2024)

⁸ <https://gracac-info.com/jezero-stikada/>

⁹ [OPĆINA UDBINA – Poslovni turistički vodič](#)

¹⁰

<https://www.plitvickivjesnik.hr/vijesti/turisticki-boom-utjecaj-posjecenosti-nacionalnog-parka-plitvicka-jezera-na-br-oj-nocenja-u-regiji#:~:text=S%20obzirom%20na%20gotovo%20milijun%20i%20500%20tisu%C4%87a,no%C4%87enja%20u%20op%C4%87ini%20Plitvi%C4%8Dka%20Jezera%20te%20okolnim%20op%C4%87inama>

¹¹

<https://chdr-ns.com/pdf/Tatjana-Pivac-Tamara-Bozovic-Stanje-i-mogucnosti-za-razvoj-izletnickog-turizma-na-podru-cju-Dalmatinske-Bukovice-i-Ravnih-Kotara-zasnovanog-na-kulturnim-motivima.pdf>

¹²

<https://chdr-ns.com/pdf/Tamara-Bozovic-Tatjana-Pivac-Spori-turizam-kao-prilika-za-revitalizaciju-napustenih-rural-nih-podrucja-u-Severnoj-Dalmaciji.pdf>

¹³ [Snezana-Besermenji-Ivana-Blesic-Trzisna-privlacnost-manastira-Krupe.pdf](#)

turizma¹⁴, herbalnog turizma¹⁵, kulturnog i kreativnog turizma¹⁶, avanturističkog¹⁷, vinskog,¹⁸ a posebno ruralnog turizma¹⁹, a u okviru njega i slow food turizma²⁰ i paralelnog razvoja organske proizvodnje²¹. Svakako da bi ova saradnja bila moguća ukoliko bi u okviru strateškog planiranja²² ovi vidovi turizma i moguća saradnja bili ugrađeni u osnove budućih planova.

U ovoj oblasti postoji više mogućih vidova saradnje opština sa srpskom većinom ili opština u kojima srpska populacija čini značajan udeo.

Prvi oblik saradnje mogao bi da bude u oblasti kadrovskog osnaživanja, koje bi moglo da znači da više opština koristi iste kadrove, koji bi bili u mogućnosti da planiraju, razvijaju i realizuju projekte u oblasti turizma. To bi značilo smanjenje troškova i mogućnost angažovanja kvalitetnih kadrova koji bi iznalazili najbolja rešenja, koja mogu da se implementiraju u ovim opštinama.

Druga mogućnost saradnje je u realizaciji turističkih ruta koje bi obuhvatale sve ili neke od ovih opština. One bi se mogle ticati raznih oblika turizma, od planinarenja, verskog turizma, sporog turizma, seoskog turizma i sl. Turistima bi mogle biti interesantni aranžmani koji bi obuhvatali dalmatinske manastire Krpu²³, Krku, Dragović. Zanimljiva ruta bi da se sprovede kroz obilazak mesta u kojima su se rodile ili živele znamenite ličnosti tog kraja. Jedna od njih je Nikola Tesla. Ruta "Putevima Nikole Tesle" pored posete memorijalnom centru²⁴ u Smiljanu, kod Gospića gde je Tesla rođen, a zanimljivo bi bilo da se obidu i grobovi njegovih predaka. Tako se u gračačkoj opštini, u selu Tomingaju, nalaze, još očuvani, spomenici oca Nikoline majke, pravoslavnog sveštenika Nikole Mandića (1800-1863) i Sofije Mandić, rođene Budisavljević, iz Gračaca. Po Sofinom dedi Tomi Mandiću, pravoslavnom svešteniku, selo je dobilo ime Tomingaj. Zanimljivo je da je iz šire porodice Budisavljević i Jovanka Budisavljević, supruga Josipa Broza Tita, koja je rođena u selu Pećani, opština Udbina. Grobovi roditelja Nikole Tesle su u naselju Jasikovac u Gospiću. Spomenik im je podigao upravo sin Nikola. Pored Nikole Tesle još je znamenitih

¹⁴

<https://chdr-ns.com/pdf/Zeljko-Vasko-Agroturizam-na-povratnickim-porodicnim-poljoprivrednim-gazdinstvima-kao-osnova-razvoja-ruralnog-turizma-u-Sjevernoj-Dalmaciji.pdf>

¹⁵

<https://chdr-ns.com/pdf/Ivana-Blesic-Tatjana-Pivac-Potencijali-razvoja-herbalnog-turizma-u-Severnoj-Dalmaciji.pdf>

¹⁶

<https://chdr-ns.com/pdf/Tatjana-Pivac-Ivana-Blesic-Mogucnosti-za-razvoj-kreativnog-turizma-u-ruralnim-podrucjim-a-Bukovice.pdf>

¹⁷ [Ivana-Blesic-Snezana-Besermenji-Potencijali-razvoja-avanturistickog-turizma-u-Severnoj-Dalmaciji.pdf](#)

¹⁸ [Tatjana-Pivac-Snezana-Guzvica-Vinski-turizam-severne-Dalmacije.pdf](#)

¹⁹

[Janko-Veselinovic-Milica-Veselinovic-Razvoj-ruralnog-turizma-na-podrucju-Severne-Dalmacije-kao-sansa-za-povrat-i-pomirenje-nakon-ratnih-sukoba.pdf](#)

²⁰

[Tamara-Bozovic-Bojana-Glisic-Pokret-slow-food-kao-moguca-perspektiva-razvoja-ruralnog-turizma-u-obrovackoj-Bukovici.pdf](#)

²¹ [Mirela-Tomas-Simin-Zoran-Njegovan-Organska-proizvodnja-dodata-vrednost-u-agroturizmu.pdf](#)

²² [Planiranje i problemi privrednog razvoja](#) Zoran Njegovan

²³ [Snezana-Besermenji-Ivana-Blesic-Trzisna-privlacnost-manastira-Krupe.pdf](#)

²⁴ [Memorijalni centar „Nikola Tesla” Smiljan](#)

ličnosti čiji je život vezan za ove opštine. Srpski prosvetitelj i prvi ministar prosvete Srbije Dositej Obradović prvi novac, da bi preživeo, zaradio je u Dalmatinskoj zagori radeći kao učitelj u školama. Boravio je i u manastiru Krupa. U selu Orlić, opština Biskupija, napisao je svoju “Bukvicu”.²⁵

Janković Stojan i njegov potomak, pisac, Vladan Desnica su deo srpske istorije, ali svakako i jedna od mogućih okosnica u turističkim rutama koje su okrenute ka kulturnom turizmu. Odredišta su Dvori Janković Stojana u Islamu Grčkom u kojima postoji i muzej, Obrovac, kao i Zadar u kome je Desnica najviše stvarao.

Stvaranje klastera je još jedna od mogućnosti saradnje koja bi mogla biti potaknuta od lokalnih samouprava, a realizovana od individualnih proizvođača ili pružaoca usluga. Udruživanje kroz klastere poput klaster seoskih turističkih domaćinstava, klastera pčelara, klastera kozara²⁶, ovčara ili klaster starih zanata samo su neke od mogućnosti.

Jedna, naročito u vremenu digitalizacije, važna sfera povezivanja je u oblasti stvaranja regionalnih digitalnih habova za ruralne sredine²⁷. Jedan od najvećih strukturno razvojnih problema ruralnih područja širom Evrope jeste brzo smanjivanje seoskog stanovništva, odnosno depopulacija sela. Istovremeno, modernizacija i digitalne transformacije predstavljaju inovativna rešenja za usporavanje ovih demografskih trendova. Pametna sela (Smart Villages) je koncept koji ima za cilj unapređenje kvaliteta života u ruralnim oblastima kako bi se došlo do bolje preraspodele stanovništva između seoskih i gradskih naselja. Glavna ideja koncepta je podstaći ljude da preuzmu inicijativu i pronađu rešenja kako bi se prilagodili savremenim promenama. Ovo uključuje podršku za različite oblike lokalne saradnje ili upotrebu digitalnih tehnologija.

Aktivno starenje²⁸ kao mera celoživotnog rada, koja se realizuje u nekim razvijenim zemljama je, moglo bi se reći, iznuđena mera za povratničke sredine. Edukacija i aktiviranje starijih osoba za rad u pojedinim sferama turizma (stari zanati, izvorna kuhinja, aktiviranje mlinova) mogla bi biti jedna od poveznica za saradnju ovih opština.

Mogući oblik saradnje je formiranje zajedničkih turističkih zajednica tamo gde je to zbog teritorijalne udaljenosti racionalno.

Zaključak

²⁵ <https://srbi.hr/neraskidiva-veza-dositeja-obradovica-i-dalmatinskih-srba/>

²⁶

<https://chdr-ns.com/pdf/Janko-Veselinovic-Zoran-Njegovan-Klasteri-kao-mogucnost-efikasnog-udruzivanja-kozara-u-Obrovcu.pdf>

²⁷

<https://chdr-ns.com/pdf/Ivana-Blesic-Tatjana-Pivac-Znacaj-digitalne-tehnologije-i-mogucnost-kreiranja-digitalnog-hub-a-u-ruralnim-sredinama-Severne-Dalmacije.pdf>

²⁸ <https://chdr-ns.com/pdf/Daniela-Arsenovic-Aktivno-starenje-stanovnistva-mera-za-buducnost.pdf>

U povratničkim opštinama sa srpskom većinom ili značajnijim udelom u stanovništvu u Republici Hrvatskoj postoje uslovi za bavljenje turizmom, ali su evidentne i prepreke za značajnije pokretanje turističkih delatnosti. Prirodni resursi i turističke atrakcije, kao i kulturni resursi bi bili interesantni turistima. Prepreke za početak ili razvijanje turističke delatnosti se ogledaju u depopulaciji tih opština u kojima živi pretežno staračkom stanovništvo. U radu smo analizirali turističke potencijale i predložili mere za povezivanje ovih opština kako bi zajedno prevazišli realne probleme koje imaju u aktiviranju postojećih prednosti. Važno je dalje bavljenje ovom temom sa naučnog aspekta ali i dijalog o ovoj temi među činiocima turizma u tim opštinama, prvenstveno među nosiocima lokalne vlasti.

Zahvalnost

Autor izražava zahvalnost Srpskom narodnom vijeću.

POSSIBILITIES FOR COOPERATION OF RETURNING MUNICIPALITIES WITH A SERBIAN MAJORITY IN THE REPUBLIC OF CROATIA FOR TOURISM DEVELOPMENT

Summary: The paper examines the possibilities for cooperation between municipalities with a Serbian majority in Croatia in the field of tourism, as one of the economic conditions for sustainability and development. The municipalities analyzed include Dvor, Gvozd–Vrginmost, Vrhovine, Donji Lapac, Ervenik, and Biskupija. The study also covered other municipalities with a significant Serbian minority population, such as Gračac, Udbina, Obrovac, and Vojnić. The analysis focuses on natural and cultural assets that could be utilized for various forms of tourism, especially rural tourism. The traditional way of life in these areas is highlighted as a component of modern tourism forms, with the advantages of clean nature and isolation from everyday urban crowds.

Keywords: returnee municipalities, Serbian majority, development, tourism, Croatia